

Zit er muziek in de dorpsvereniging?

*Marian ter Haar, stafmedewerker kwaliteit Kenniscentrum Sport, Horapark 4, 6717 LZ Ede
marian.terhaar@kcsport.nl*

Bevolkingskrimp maakt dorpen en verenigingen kwetsbaar. Sport- en cultuurverenigingen lijken belangrijk om de sociale samenhang in dorpen te behouden. Dit artikel beschrijft de betekenis die dorpsbewoners toedichten aan sport- en cultuurverenigingen met betrekking tot de sociale samenhang in hun dorp. De complexiteit en verwevenheid van de sociale relaties in de verenigingen, met het dorp en haar wijdere omgeving leent zich goed voor kwalitatief onderzoek in de vorm van een case study. Aan de hand van interviews in drie dorpen is getracht een beter begrip te ontwikkelen over de situatie in de dorpen. Dit geeft houvast bij het gesprek over de toekomst van de verenigingen in de dorpen. Het onderzoek heeft patronen over de verbindingen in de verenigingen, het dorp en haar wijdere omgeving blootgelegd en verklaard. De verscheidenheid aan mensen, het aanbod van de vereniging, de samenwerking tussen verenigingen bij evenementen en vooral de kwaliteit van de accommodaties, dragen bij aan de sociale samenhang in de dorpen. Het onderzoek illustreert dat verenigingen, die er in slagen de door dorpsbewoners gekoesterde verenigingstradities te vernieuwen, bijdragen aan duurzame sociale samenhang. Sleutelfiguren en jongeren zijn hierbij cruciaal. De eersten door hun uitgebreide netwerken met gevarieerde, lichte verbindingen die inspireren tot activiteit. Jongeren doordat ze met eigentijdse ideeën andere jongeren binden aan verenigingen. Zo blijven verenigingsactiviteiten (soms net even anders) verankerd in de traditie en identiteit van de Achterhoek.

1 | Inleiding

Naarmate andere voorzieningen verdwijnen in krimpdorpen, worden verenigingen belangrijker voor de leefbaarheid. Hoekman et al. (2015) schetsen: 'Door de aanhoudende krimp enerzijds en de financiële positie van gemeenten en sportverenigingen anderzijds, staan sportverenigingen voor uitdagende tijden. De aanwas van leden zal moeilijker gaan, de gemeentelijke bijdrage zal vermoedelijk teruglopen, en van verenigingen zal een grotere mate van zelfredzaamheid worden verwacht'. Dit toekomstperspectief en de studie Dichtbij huis van het Sociaal Cultureel Planbureau (Vermeij en Steenbakkers 2015) vormt het vertrekpunt. Het onderzoek sluit aan bij het debat over de rol van verenigingen bij de transformatie en transitie in het sociale domein.

Ontwikkelingen in het beleid

De belangstelling voor de bijdrage van sport en bewegen op het gebied van volksgezondheid en leefbaarheid in de woonomgeving is de afgelopen jaren toegenomen (Breedveld 2014). Tegelijkertijd heeft de decentralisatie van rijkstaken naar gemeenten geleid tot uitbreiding van gemeentelijke taken in het sociale domein. Gemeenten willen dat burgers zichzelf als eigenaar opstellen in kwesties die de leefbaarheid in hun omgeving beïnvloeden (Hermens et al. 2013; Andriessen et al. 2015). Verenigingen zijn in deze beleidscontext op te vatten als praktijken van zelforganisatie door burgers (Boessenkool et al. 2011; Boessenkool en Nuijten 2014). Beleidsmakers streven ernaar burgers te betrekken bij beleidsvorming. Het

Zit er muziek in de dorpsvereniging?

karakter van verenigingen sluit hiermee nauw aan bij de wens van de overheid dat burgers eigenaarschap tonen. Dit belet de overheid niet verenigingen te confronteren met bezuinigingen. Wanneer gemeenten bezuinigen op sportaccommodaties, muziekscholen of het onderhoud van de openbare ruimte vragen zij geregeld burgers deze taken over te nemen (Hoekman 2013; OCW 2013; Vermeij en Steenbekkers 2015). Het effect van de bijdrage van verenigingen aan de sociale samenhang in dorpen vanuit het perspectief van de dorpsbewoners is, voor zover mij bekend, niet eerder onderzocht.

De onderzoeksvraag

Het onderzoek beoogt kennis te ontsluiten over de bijdrage van verenigingen aan de sociale samenhang in dorpen. De centrale onderzoeksvraag is:

Wat is volgens de bewoners van krimpgebieden de betekenis van sport- en cultuurverenigingen voor de sociale samenhang in hun dorp?

Eerst leest u over de theoretische verkenning die ten grondslag ligt aan het onderzoek, daarna volgt een beschrijving van methode en opzet van het empirisch onderzoek. Dan volgen de bevindingen en tot slot de conclusies en discussie.

2 | Theoretische verkenning

Sociale samenhang in de dorpen ontstaat op basis van de verbindingen die dorpsbewoners onderhouden met elkaar. Deze verbindingen kennen een netwerkachtige structuur. In netwerken zijn mensen meer en minder afhankelijk van elkaar. Het resultaat van de interacties waarin mensen onderhandelen over de afhankelijkheden drukt zich uit in een bepaalde identiteit. Omdat mensen graag onder gelijkgestemden zijn, ontstaan daar sterke verbindingen. De sterke verbindingen maken het mogelijk om bruggen te slaan met mensen waarmee minder gemeenschappelijkheid gedeeld wordt. Dit geldt voor mensen en voor organisaties. Organisaties die zich, door de interacties tussen mensen, op hun beurt tot andere organisaties verhouden, ontwikkelen vergelijkbare verbindingen. Zowel voor mensen als voor organisaties is identiteit het resultaat van de interactie. Voor dit onderzoek is theorie over de concepten netwerken, bindingen en identiteiten benut. De concepten worden kort toegelicht.

Netwerken

ie in de gemeenschap, of een deel ervan, zijn betrokken, hebben meestal een specifiek doel. Tege-lijk omvat het de bereidheid om via deze relaties bepaalde persoonlijke of gemeenschappelijke voordelen te behalen (Boissevain 1974). Deze gemeenschappelijke voordelen kunnen leiden tot concentraties van verbindingen, die knooppunten vormen in een netwerk. Netwerken zijn dynamisch doordat afhankelijkheden voortdurend veranderen onder invloed van de interacties en de omstandigheden.

Verenigingen zijn knooppunten in een groter netwerk. Zij vormen een sociale wereld met voortdurende dynamische interacties die het gevolg zijn van de onderlinge afhankelijkheid die dorpsbewoners, verenigingen en dorpen ervaren. Dit leidt tot de eerste vraag: *Hoe karakteriseren de bewoners de interacties tussen de dorpsbewoners in de verenigingen en in het bredere netwerk?*

Bindingen

Mensen besteden hun vrije tijd graag onder 'soortgenoten'. In gemeenschappen van gelijkgestemden zijn vroeger veel verenigingen ontstaan (Meijs 1997; Boessenkool et al. 2011; van der Roest 2015). De interesse voor sport of cultuur, de organisatie of de mensen kunnen een gevoel van 'thuiskomen' teweeg brengen (Spaaij 2014; Bailey 2008; Breedveld 2003). Mensen beschouwen zich als deel van 'onze groep' en onderscheiden zich van hen die niet meedoen: de 'buitenstaanders' (Elias 1994). Putnam (2000) heeft aannemelijk gemaakt dat mensen die betrokken zijn bij het gemeenschapsleven zich verbonden voelen met elkaar. In de interactie rondom sport- of cultuurbeoefening groeit vertrouwen tussen mensen. Mensen zijn door het onderlinge vertrouwen in staat andere scheidslijnen, zoals die van religie, etniciteit of opleiding, te overbruggen. Granovetter (1983) introduceerde de lichte verbindingen in netwerken. Lichte verbindingen zijn de relaties die bruggen slaan tussen verschillende netwerken van verschillende sociale groepen. Relaties die dikwijls sociaal en geografisch verder verwijderd zijn, blijken van grote waarde voor de vitaliteit mensen en gemeenschappen.

De interne gerichtheid kan zo sterk zijn dat er geen bruggen geslagen worden en (groepen) mensen naar de zijlijn worden gemanoeuvreed, (Elias 1994; Elling en Knoppers 2005; Van Dam et al. 2005; Spaaij 2014). Waar vroeger religie mensen het gevoel gaf bij een gemeenschap te horen, is tegenwoordig de sport die *'het gevoel oproept en versterkt dat men deel uit maakt van bepaalde collectiviteiten, zoals dorp, stad of nationale staat'* (Stokvis 2008). De ontmoetingen van gelijkgestemde mensen maken ook Nederland tot wat Sennet een 'tribal society' noemt, waarin gelijkgestemde homogene communities steeds elkaars bevestiging zoeken en nauwelijks contacten hebben buiten hun eigen tribe. (2012).

Zowel verre verbindingen als nabije verbindingen zijn van belang voor het verspreiden van ideeën (Christakis en Fowler 2009). Mensen met veel informatie en verbindingen in verschillende netwerken kunnen veel impact genereren omdat zij mensen uit verschillende netwerken met elkaar kunnen verbinden (Christakis en Fowler, 2009; Castells 2007; Ter Haar 2014). Zij kunnen snelle veranderingen veroorzaken omdat zij vertrouwen genieten waardoor zij anderen als het ware lijken 'te besmetten' (Gladwell 2000).

De aard en de impact van de binding op de interactie in het netwerk verschillen en veranderen voortdurend. Dit leidt tot vraag twee: Hoe en in welke mate zijn leden in de verenigingen volgens de dorpsbewoners verbonden met elkaar en met het bredere dorpsnetwerk?

Identiteiten

Identiteiten zijn het resultaat van de voortdurende interactie in het netwerk. Identiteiten ontwikkelen zich in de interacties tussen mensen (microniveau) en in de interactie tussen mensen in organisaties, op maatschappelijke posities, sekse of met een bepaalde culturele achtergrond (macroniveau) (Vermeulen en Verweel 2011). Tussen mensen, tussen mensen en mensen uit organisaties worden in de interacties idealen gedeeld, oordelen gevormd en patronen ontwikkeld die bijdragen aan identiteit. Mensen die elkaar vaak ontmoeten, samen praten en werken, kunnen elkaars gedrag, uiteindelijk, tot op zekere hoogte voorspellen (Ford 1999; Aarts 2009). Daarin wordt zichtbaar dat mensen en organisaties flexibel zijn, veranderlijk en niet consistent in hun gedragingen (Ter Haar 2014). Mensen kunnen hun identiteit aanpassen aan veranderde omstandigheden.

Zit er muziek in de dorpsvereniging?

Vroeger werd de keuze voor een vereniging, een tak van sport of een vorm van muziekbeoefening bepaald door waar je wieg stond, als katholiek sportte je bij een katholieke vereniging etc. (Stokvis 2008). De vorming van identiteit is onder invloed van individualisering, privatisering en de-institutionalisering genuanceerder geworden. Met een gemengder ledenbestand is de vraag actueel wat een vereniging wil zijn en betekenen (Duyvedak en Hurenkam, 2004; Verhagen et al. 2014). Verenigingen ontstaan en bestaan zolang zij een functie hebben in de omgeving. Die functies scheppen de identiteit van de vereniging (*dit zijn wij, dit is wat wij doen*) net als de grenzen (*dit zijn wij niet, dit doen wij niet*). Veranderingen binnen en buiten de organisatie, dwingen hen voortdurend te reflecteren op hun identiteit en op hun grenzen (Aarts 2009).

Voor organisaties en netwerken geldt, net als voor mensen, dat zij het vermogen hebben hun identiteit aan te passen aan veranderde omstandigheden. Zo bezien is identiteit een tijdelijk resultaat van collectieve dynamische processen in wisselwerking met de omgeving (Stacey, 2007; Aarts, 2009). De identiteit van het verenigingsleven is verweven met de wijze waarop het dorp naar buiten treedt en door anderen gezien wordt (Putnam 2000; Lorentzen en Hustinx 2007; Bailey 2005). In elke organisatie schuilt sterker de neiging de eigen identiteit en de eigen grenzen te reproduceren dan deze bij te stellen. Samengevat: Voor mensen, organisaties en netwerken geldt, dat zij door interactie identiteiten ontwikkelen, in stand houden en aan kunnen passen aan veranderde omstandigheden. Vraag drie in dit onderzoek is: *Dragen de interacties in het dorpsnetwerk bij aan gedeelde identiteit van dorpsbewoners, verenigingen en het dorp, volgens de dorpsbewoners?*

3 | Methode

Bij onderzoek naar dynamische interacties in dorpen past een kwalitatieve invalshoek (Yanow en Schwartz-Shea 2006). Hoe dorpsbewoners de bijdrage van verenigingen aan de sociale samenhang in de dorpen waarden laat zich immers niet in vaste categorieën isoleren. De interacties in verenigingen en het dorpsnetwerk, de verwevenheid en samenhang met gebeurtenissen in de loop van de tijd worden door dorpsbewoners op verschillende wijze gezien en beoordeeld. Kwalitatief onderzoek biedt inzicht in de ontwikkelingen zoals deze zijn opgetekend uit de semigestructureerde interviews en hierdoor kunnen verbanden worden gelegd met specifieke omstandigheden. Concepten uit de theorie, over netwerken, binding en identiteit, worden in dit onderzoek benut om aansluiting te vinden op de ervaringsverhalen van de bewoners.

Het empirische deel van het onderzoek bestaat uit gesprekken met dorpsbewoners afkomstig uit Varsselder-Veldhunen (voortaan Varsselder), Zeddum en Winterswijk. Winterswijk is ogenschijnlijk afwijkend vanwege haar grote inwoneraantal, tegelijkertijd is Winterswijk eveneens te beschouwen als een verzameling van negen buurtschappen met een dorpskarakter. Per dorp koos een sleutelfiguur uit de gemeenschap tien mensen uit: van jong tot oud, actief en niet actief in de culturele en sportieve verenigingen en met een gevarieerde maatschappelijke achtergrond. Deze sleutelfiguren vormden een klankbord voor het onderzoek. Deelnemers waren de projectleider van het KNVB-district oost Scholder an Scholder, Cultuurmij Oost, de directeur van Villa Mondriaan uit Winterswijk en de voorzitter van dorpsbelangen uit Varsselder.

Drie voormalige studenten van Hogeschool Arnhem en Nijmegen namen de interviews af. Zij waren niet in het bijzonder bekend met de thematiek of de streek. Zij zijn in een training door de onderzoeker voorbereid op de gesprekken. Deze werkwijze is gekozen met het oog op congruentie in de interviews. Ieder heeft tien vraaggesprekken van een uur afgenomen en op recorder opgenomen en getranscribeerd. Telkens vonden de gesprekken op een centrale locatie in het dorp plaats. Het onderzoek is uitgevoerd door KCSport, gesteund door het expertisecentrum Krachtige Kernen van de Hogeschool Arnhem en Nijmegen en Spectrum (ondersteuningscentrum voor maatschappelijke ontwikkeling in Gelderland). Het onderzoek liep tot de zomer van 2015.

Analyse en interpretatie

De interviews zijn eerst onderzocht op relevante uitspraken op basis van de drie vragen in het onderzoek. De concepten netwerk, binding en identiteit ondersteunden de analyse en hielpen de samenhang in patronen en mechanismen te verhelderen en de verschillen tussen de dorpen te begrijpen, duiden en verklaren. De kenmerken van de respondenten worden in tabel 1 beschreven.

Tabel 1 Kenmerken respondenten per dorp

Respondenten	Man	vr	Leeftijd	herkomst	betrokkenheid
Varselder ¹ Veldhunen 760 inwoners 380 sportlidm. 390 cultuurlidm.	5	5	3 van 30-40, 5 van 40-50 1 van 50-60, 1 van 60+	7 uit streek 3 import	2 sport & cultuur lidm. 4 sport lidm. 2 Vrijwilliger in dorpshuis, 2 zijn niet betrokken
Zeddum 2.355 inwoners 540 sportlidm. 740 cultuurlidm.	5	5	1 van 20-30, 5 van 40-50 1 van 60+ 2 van 30-40, 2 van 50-60	7 uit streek 3 import	4 sport & cultuur lidm. 3 cultuur 2 sport lidm. 1 is op geen enkele wijze betrokken
Winterswijk 29.000 inwoners 22.242 sportlidm. cultuurlidm. onbekend	6	4	2 van 20-30, 1 van 40-50 1 van 60+ 2 van 30-40, 4 van 50-60	6 uit streek 4 import	3 sport & cultuur 5 cultuur 2 sport

4 | Bevindingen

De bevindingen worden aan de hand van de deelvragen beschreven. De conclusies, die aansluitend volgen, duiden de overeenkomsten en verschillen tussen de dorpen vanuit de verschillen in de omstandigheden en karakteristieken.

1) Hoe karakteriseren de bewoners de interacties van de dorpsbewoners in de verenigingen en in het wijdere netwerk?

Volgens alle respondenten leveren de verenigingen een gewaardeerde bijdrage aan de saamhorigheid in het dorp en het leven in de Achterhoek. Bijna iedereen doet mee.

“Heel belangrijk. Anders bloedt het dorp maar dood. Als hier helemaal niks is, zal je geen dorp meer hebben. Sommige mensen kunnen ook heel goed zonder. Voor mij niet, ik mis saamhorigheid.” (Varselder, vrouw, veertiger)

Zit er muziek in de dorpsvereniging?

Veel families hebben in verenigingen hun thuisbasis en geven deze aan nieuwe generaties door. Ouderen nemen tot hoge leeftijd actief deel aan toneel, muziek en het gilde, of zijn vrijwilliger bij de sportclub. Een derde van de respondenten is in sport en cultuur actief.

“Net als bij mijn baby, het wordt een jongetje. Ik weet zeker dat hij mee gaat doen later. Wat voor een vereniging weet ik niet, voetballen, of balletten, het zit er hier zo in gebakken. (...) Ik zal er zeker voor zorgen dat het ook mogelijk is. Wat die wil. Ik zal hem ook wel stimuleren om iets op te pakken. Ik heb het gevoel dat het automatisch gaat hier in Winterswijk.” (vrouw, twintiger)

Deelname en vrijwillige inzet zien alle respondenten als vanzelfsprekend onderdeel van het dorpsleven. Dorpsbewoners steunen het verenigingsleven met collecten, donateurschap en clubacties. Het verenigingsleven verbindt mensen met andere leden, andere verenigingen en de school in het dorp. In de dorpen stimuleren de basisscholen sport en cultuur, zij zijn met het verenigingsleven verweven.

“Op de basisschool werd gestimuleerd om wat te gaan doen met muziek of sport. Ik ben begonnen met blokfluit, toen van dinofluit naar dwarsfluit en zo bij de muziekvereniging Excelsior terecht gekomen. Je hebt meteen een hele brede kring met kennissen en contacten en gezelligheid. (...) Je speelt niet alleen op de repetitieavond maar je hebt ook concoursen. Je loopt op straat met de muziek of serenades. Je hebt meteen volle agenda erbij.” (Winterswijk, vrouw, twintiger)

Scholen delen geregeld de dorps- of buurtaccommodaties met verenigingen. Bij verschillende respondenten uit Varsselder bestaat de vrees dat de verenigingen aan impact verliezen als de school uit het dorp verdwijnt. Zij denken dat het dorp waar kinderen naar school gaan de plek is waar zij met klasgenootjes hun vrije tijd door willen brengen.

De verenigingen en de accommodaties hebben een stimulerende werking op de ontmoetingen in het dorpsnetwerk. Varsselder heeft een dorps huis waar bijna alle verenigingen zijn ondergebracht. Sport, cultuur voor jong en oud en vrijwilligerswerk komen hier samen en verbinden mensen met verschillende maatschappelijke achtergronden en uiteenlopende herkomst. De verenigingen hebben samen een website, stemmen activiteiten af en coördineren het vrijwilligerswerk. Enkele ondernemers uit het dorp hebben de Stichting Vrienden van de Verenigingen van Varsselder-Veldhuten opgericht. Zij voelen zich verbonden met het dorps huis en de activiteiten die door de gemeenschap worden georganiseerd. Zomers drinken toeristen daar een kopje koffie als ze de Achterhoek per fiets verkennen, aldus een respondent.

Uit de interviews met de inwoners van Zeddam komt een ander beeld naar voren. In Zeddam hebben de meeste verenigingen een eigen accommodatie. Het gildegebouw huisvest een paar verenigingen. Accommodaties zijn grote delen van de dag ongebruikt. Het dorps huis, de enige plek met een podium, is verouderd en wordt waarschijnlijk gesloten. In Zeddam staan de accommodaties autonoom in het dorpsnetwerk. Hun waarde ontleen zij aan de vereniging die er gehuisvest is. Onderling zijn er weinig relaties, blijkt uit de interviews.

In Winterswijk heeft de reorganisatie van verenigingen geleid tot meer gezamenlijk gebruik van sportvoorzieningen en accommodaties, wat zorgde voor saamhorigheid, ledengroei en samenwerking tussen verenigingen.

“De voetbalclub van mijn dochter is recentelijk gefuseerd. Meerdere clubs zijn nu samen op een heel nieuw sportcomplex, allemaal kunstgras. Dat is van de moderne tijd. Je merkt wel dat nu die clubs gefuseerd zijn, er saamhorigheid ontstaat. In Winterswijk had je veel vijandigheid onder clubs dat was een behoorlijke strijd. Ik heb zelf niet gevoetbald, maar ik vind het wel leuk om te kijken. Je zag veel agressie bij belangrijke wedstrijden, bij rivalen. Nu zijn die clubs één club geworden, die strijd is helemaal weg.” (Winterswijk, man, veertiger)

Evenementen

Het netwerk van verenigingen en het dorp verbinden mensen met de streek. Dat beschouwen veel respondenten als een band voor het leven. De evenementen zijn daarbij een stimulerende factor.

“Het is wel een dorp. Soms wel een stadse mentaliteit. Een volksfeest zou niet zo gezellig zijn zonder de muziekverenigingen, sportverenigingen doen ook mee aan het bloemencorso, zij bouwen een corsowa-gen. Dat geeft ook verbinding en sociaal gevoel. Ik denk als er niet zoveel verenigingen waren zou dat direct effect hebben op de leefbaarheid van Winterswijk”. (vrouw veertiger)

Respondenten hechten veel waarde aan feesten en evenementen nu voorzieningen en winkels verdwenen zijn. Het geeft de gelegenheid het dorp aan de buitenwereld te laten zien. Winterswijk trekt veel mensen van buiten de streek met haar cultuurhistorische voorzieningen als museum Villa Mondriaan. In de zomer trekken het strandbad, het zandsculpturenfestival, het corso en het openluchttheater veel mensen van buiten de streek, allemaal plekken waar veel vrijwilligers actief zijn. Voormalige dorpsbewoners komen jaarlijks terug voor evenementen. De verenigingen staan aan de basis voor het organiseren ervan vertellen de respondenten. Dorpsfeesten, de jaarfeesten, St. Maarten, het corso, de schuttersfeesten, het Kunst en Kunstig festival, concoursen, carnaval, Palmpasen, dodenherdenking, het bevrijdingsfeest, Koningsdag, de elf dorpenoer, ondervinden belangstelling tot ver buiten het dorp, soms tot buiten de landsgrenzen.

Samenvattend: voor alle dorpen zijn verenigingen belangrijk voor de sociale samenhang. Gemeentelijk beleid gericht op samenwerking en een gezamenlijke accommodatie stimuleert kruisbestuivingen in ontmoeting tussen leden van verschillende verenigingen. Evenementen vormen een inspiratie voor het netwerk van het dorp en haar ruimere omgeving.

2) Hoe en in welke mate zijn leden in de verenigingen volgens de dorp bewoners verbonden met elkaar en met het ruimere dorpsnetwerk?

Uit de interviews ontstaat een beeld van hechte verenigingen waar mensen jarenlang met plezier deelnemen. Respondenten vertellen bijna allemaal dat verenigingen verschillen in hun toegankelijkheid voor leeftijdsgroepen en nieuwkomers in het dorp. Dit wordt verschillend gewaardeerd. Sommige verenigingen hebben voor hun continuïteit samenwerking buiten de dorpsgrenzen gezocht.

Tradities

De gilden in Zeddam en Varsselder-Veldhunen leggen, zo ervaren de respondenten, reserve aan de dag voor nieuwkomers. Gildeleden worden gezien als een selecte groep vrienden die sterk op elkaar gericht zijn. Deze verenigingen zijn meer dan 300 jaar verweven met de geschiedenis van het dorp. Ze bezitten grond, vastgoed en genieten aanzien. Het vaandelzwaaien, de schutterij, de kermis zijn de zichtbare

Zit er muziek in de dorpsvereniging?

en gewaardeerde bijdragen die de dorpsbewoners graag in stand houden, volgens de respondenten. De schutterij, het gilde, de toneelvereniging en de muziekvereniging in Zeddum beoordelen verschillende respondenten als gesloten, in tegenstelling tot de voetbal- en de carnavalsvereniging. In Zeddum sluiten de laatste jaren jongeren zich naast de voetbal aan bij het gilde.

“Dat zijn allemaal factoren uit de geschiedenis die ook mee spelen. Bij een vereniging als de Schutterij daar zitten dorps tradities aan vast. Nou ik vind dat dit zo moet blijven, het zou mooi zijn² als er van buiten het dorp zo maar mensen bij komen om het groter te maken. Maar ik vind dat het wel gewoon ons dorp is en dat de tradities bewaard moeten blijven. Dit stralen wij uit, dat is toch een heerlijk gevoel?” (Zeddum, man, veertiger)

Diversiteit

Dat jongeren cruciaal zijn voor het voortbestaan en de kwaliteit van de verenigingen in Zeddum, noemen bijna alle respondenten. Jongeren zoeken minder dan vroeger aansluiting bij de traditionele verenigingen. De vrijwillige inzet varieert, jongeren willen zich niet te lang intensief binden. Dit baart zorg in alle dorpen. Een eerste elftalspeler, trainer van drie jeugdteams, ijvert voor meer betrokkenheid van jonge mensen in het voetbalbestuur:

“Nou zelf ben ik bijvoorbeeld actief bij het carnaval, en bij voetbal hebben we er een aantal nieuwe bestuursleden bij. Die zijn vergeleken met de rest wat jonger. Zo proberen we toch steeds een beetje te verjongen. Ik kan me er iets bij voorstellen dat mensen er niet zo maar tussen komen. Wat dat betreft is Zeddum gewoon wel een hecht klikke (...). Er zijn ook heus wel voorbeelden dat het wél goed gaat, maar dat zijn meestal de mensen die echt iets willen doen. Nou en als die mensen flink wat op poten zetten, dan worden ze misschien wel wat sneller geaccepteerd.” (Zeddum, man, twintiger)

Vanwege de toegenomen mobiliteit trekken jongeren naar nabijgelegen plaatsen, waardoor verschillende verenigingen betekenis voor het dorp verliezen. Het overgrote deel van de respondenten in dit onderzoek spreekt haar zorgen uit over de deelname van jongeren.

“(…) Mijn dochter heeft hier ook bij de harmonie gezeten. Die is gewoon afgehaakt omdat er gewoon geen aanwas meer was, te weinig leeftijdsgenootjes! Tja, dan krijg je verschraling. De gemiddelde leeftijd is 50+, dan heb je daar als grietje van dertien niets te zoeken. Dan vind je dat gewoon niet leuk. Tenzij je daar weer heel erg op inspeelt! Dat er gewoon iets wordt gedaan voor zo een jongere club. Toen was er ook sprake van fuseren met de harmonie van ‘s-Heerenberg of misschien met Azewijn of Kilde maar dat ligt dan toch gevoelig. Simpelweg een stukje koud water vrees! Past dat wel?” (Zeddum, veertiger, man)

Volgens de respondenten in Zeddum zijn oudere verenigingsleden gereserveerd in het contact met nieuwe bewoners en met jonge mensen, net als in het zoeken van samenwerking met andere verenigingen. *“Het is een gesloten gemeenschap. Achterhoekers zijn kat uit de boom kijkers. (...) Mensen die wonen al 4 of 5 jaar in Winterswijk. Maar ik kom er niet tussen, nu doe ik mee met het Steengroevetheater en ik word nu in iedere winkel aangesproken. Snap je wat er dan gebeurt met die mensen? Opeens is het gelukt om het gordijn open te krijgen en er tussen te komen.” (Winterswijk, man, vijftiger)*

Accommodatie

Varsselder kent sinds 2012 een dorps huis, een gebouw zonder 'eigen' verenigingsruimten. Het gilde en de voetbalvereniging waren de spil in de realisatie van het dorps huis. Dorpsbelangen nam de regie in de samenwerking, er is een gezamenlijke website en activiteiten worden afgestemd. Door rekening te houden met elkaars wensen ontstaat er continuïteit voor de afzonderlijke verenigingen. De moestuin en de dierenweide zorgen voor aanloop van jong en oud. Mensen die iets willen organiseren of om een praatje verlegen zitten, komen langs.

"We hadden in 1997 eigenlijk al zoiets van we willen de verenigingen gaan bundelen. (..) Zal dat hier gaan of zou dat eventueel bij de Molen gaan. Toen waren de verenigingen er nog helemaal niet aan toe. Maar ook de gemeente niet en in de loop der jaren is dit allemaal gegroeid." (Varsselder, vrouw, dertiger)

Het was geven en nemen in de samenwerking: *"Het eerste wat we gedaan hebben is om de kantinesfeer eruit te halen, want ja het gilde had ook wel moeite om hier heen te komen". (Varsselder, man, veertiger)*

Het dorps huis heeft nieuwe activiteiten opgeleverd door het combineren van activiteiten en het benutten van elkaars ideeën en vrijwilligers. Dat was voordien lastiger omdat clubs elkaar beconcurrerden. Cultuur en sport beoefenen is vanzelfsprekend geworden omdat men elkaar ziet en hoort:

"Ik vind het wel beter ja. Omdat juist alles bij elkaar zit kan iemand ook zoiets voor elkaar krijgen, (...) Toen was het vaak zo dat je op zoek moest naar de vereniging om te vragen toe wil je meedoen met dit of dat. Nu kun je het meteen vragen. Je ziet ook meer van elkaar." (Varsselder, Man, dertiger)

In Winterwijk is de situatie vergelijkbaar met Varsselder. De buurtschappen, die uit meer gehuchten bestaan, hebben goede accommodaties met gevarieerd aanbod en de deelname aan sport is gegroeid. Over de cultuurbeoefening in de buurtschappen zijn in de interviews geen uitspraken gedaan

Samenvattend: Sommige dorpsbewoners zien verenigingen die naar binnen gekeerd en slecht toegankelijk zijn als een bevestiging van een identiteit die men wil behouden ('zo zijn wij, en zo willen wij blijven'). Anderen vinden de geslotenheid jammer, omdat het ledenbestand verouderd en jongeren zich er niet meer thuis voelen. Verenigingen in Winterswijk en Varsselder grepen kansen om samen een accommodatie te benutten en gezamenlijk activiteiten te organiseren. Dit bracht nieuw aanbod en ledenaanwas.

3) Dragen de interacties in het dorpsnetwerk bij aan gedeelde identiteit van dorpsbewoners, verenigingen en het dorp, volgens de dorpsbewoners?

Het feit dat je ergens bij hoort in de gemeenschap, daar hoor je wat voor over te hebben. Het is geven en nemen, en schept verplichtingen vinden de meeste respondenten. De wederkerigheid die het lidmaatschap impliceert, wordt door verschillende respondenten naar voren gebracht. Wat over hebben voor elkaar, gemeenschapszin praktiseren, maakt volgens de bewoners deel uit van hun identiteit, de identiteit van verenigingen en het dorp.

"Verenigingen zijn intens belangrijk, verenigingen dragen bij tot de binding. Ja, het stukje.. het karakteriseert het dorp en dat draag je zelf ook uit!" (Zeddám, man, veertiger)

Zit er muziek in de dorpsvereniging?

“De bereidheid om jezelf in te zetten en echt iets actief te doen in en voor de leefbaarheid en samenleving zeg maar, dat vind ik typisch Winterswijkse.” (Vrouw, twintiger)

De respondenten uit Winterwijk zijn van mening dat de verenigingen in de buurtschappen zich goed verhouden tot de veranderde omstandigheden. Ze maken samen deel uit van de dorpsidentiteit. De verenigingen in Varsselder lijken goed in staat de veranderde omstandigheden het hoofd te bieden en de uiteenlopende dorpsbewoners, jong en oud en nieuwe inwoners te verbinden aan elkaar en aan het dorp. Het dorpshuis is cruciaal in deze duurzame samenhang.

“Het is elders sterk gesegmenteerd zodat iedereen zijn eigen dingetje heeft. Hier³ vind de interactie plaats. Als je nu een jongetje bent bij de junioren op de voetbal, dan ken je de toneelvereniging want je hoort hen oefenen. Ze zien het vendelen en kennen mensen die het doen. Ze genieten respect. (...) Ga je het uit elkaar trekken, dan is het veel lastiger in de toekomst leden te krijgen voor vendelen of muziek. Jongste jeugd moet je allemaal gelijk kennis laten maken met het brede spectrum van verenigingen hier in het dorp. Voor nu en voor later.” (Varsselder, Man, zestiger)

In Winterswijk maken naast de verenigingsaccommodaties, de openbare voorzieningen in de kern van de gemeente en de jaarlijkse evenementen onderdeel uit van de gemeenschappelijke identiteit die de respondenten herkennen.

“Het belangrijkste vind ik gewoon het stukje trots dat Winterswijk heeft; Villa Mondriaan, dat kan alleen maar draaien met vrijwilligers, dat ik daar aan bij kan dragen geeft mij een goed gevoel, en nieuwe contacten.(...) De clubs brengen gezelligheid in het dorp, ik kan zelf heel enthousiast zijn als je dat deelt.” (Man, veertiger)

“Winterswijk is een dorp met stadse trekjes. Het verenigingsleven is heel belangrijk, ik geniet er erg van. Winterswijk onderscheidt zich door muziek. Drie grote muziekverenigingen op 25.000 inwoners.(...) Eendracht is christelijk. KPOV waren middenstanders. Excelsior, waar ik bij zat, voor arbeiders. (...) Dat verwaagt, maar je weet het wel, je kent de mensen. (...) Dat verandert dus wel. Toen ik uit het bestuur ging kwam er een wisseling. (...) Veel jeugd. 180 leden waarvan 125 jeugd. Veel studeren HBO of universiteit en zitten in het bestuur. Studenten hebben tijd en blijven hier hangen door de muziek. Ja ik denk dat het verenigingsleven een belangrijke drijfveer is, om hier te blijven. Ze zoeken werk in de regio en blijven wonen of pendelen. Aan de ledenlijsten zie je hoeveel mensen buiten de plaats studeren of wonen. Je mag best trots wezen op je eigen gemeente. Dat begint langzamerhand te komen.” (man, vijftiger)

Jonge mensen die buiten de regio wonen en werken zijn via facebook en social media verbonden met vrienden en teamgenoten. Ze zijn mobieler en lossen in hun verbinding, zo blijkt uit de interviews. In Zeddam kent een aantal verenigingen al geruime tijd geen nieuwe aanwas. De oudere leden twijfelen of zij erin slagen nieuwe jonge mensen aan zich te binden. Ze gaan in een kleiner wordende groep met elkaar verder zo lang het aanbod voldoende mensen trekt. De verenigingen lijken moeite te hebben zich aan te passen aan veranderde omstandigheden en richten zich naar binnen. De voetbalvereniging en het gilde slagen er wel in nieuwkomers en jeugd te bereiken. De voetbal heeft jonge mensen in het bestuur. De projectleider van Scholder an Scholder van de KNVB woont in het dorp en draagt bij aan het anticiperen van de vereniging op de veranderde omgeving, volgens twee respondenten uit Zeddam. *“Ja Pascal die*

komt hier uit Zeddam en die is met Scholder an Scholder bezig. Dat is bij een groot deel van de Zeddamers bekend.” (Zeddam, man, veertiger)

In Zeddam vindt het verenigingsleven in afzonderlijke verbanden plaats. Het vermogen gemeenschapelijkheid te creëren voor jong en oud, oorspronkelijke en nieuwe bewoners, ontwikkelt zich moeizaam. Het in stand houden van tradities speelt in Zeddam een grote rol in het gilde, de schutterij, de harmonie en bijvoorbeeld in de repertoirekeuze van het toneel.

“Dat zijn allemaal factoren uit de geschiedenis die meespelen. Bij de Schutterij kan dat niet anders daar zitten dorpstradities aan vast. Ik vind dat dit zo moet blijven, het zou mooi zijn als er van buiten het dorp zomaar mensen bij komen om het groter te maken⁴. Maar ik vind dat het wel gewoon ons dorp is en dat de tradities bewaard moeten blijven. Dit stralen wij uit, dat is toch een heerlijk gevoel?” (Zeddam, man, veertiger)

In alle dorpen zijn kleinschalige en grotere evenementen een bron van identificatie en binding. Respondenten vertellen over drie voorstellingen van de toneelvereniging in Varselder-Veldhunten die in 2015 volledig uitverkocht waren. Het schutterijconcours in Zeddam bracht 2500 mensen op de been en 220 vrijwilligers uit de verenigingen maakten het concours tot een succes, vertellen respondenten uit Zeddam. De steengroeve en haar theater in Winterswijk kent 500 vrijwilligers. De betekenis van de cultuurhistorische evenementen in Winterwijk is al belicht. Het seizoensgebonden cultuurhistorisch aanbod en de evenementen worden door vrijwilligers georganiseerd, onder hen veel jongeren. Zij zorgen voor vernieuwing en experiment. Deze activiteiten bevestigen en creëren de identiteit van de gemeenschap.

Samenvattend: Een vereniging heeft een identiteit waar mensen zich in herkennen (of niet). De verenigingen en de evenementen dragen bij aan de interactie die aan de binding en identiteitsvorming ten grondslag ligt. De mate waarin een vereniging erin slaagt om vernieuwing te omarmen, kansen te creëren en nieuwe verbindingen aan te gaan, is vaak afhankelijk van sleutelfiguren (waaronder jonge mensen) met goede contacten binnen het dorp en daarbuiten.

5 | Conclusies

De bijdrage van sport- en cultuurverenigingen aan de sociale samenhang is onbetwist. Verenigingen verschillen in hun bijdrage evenzeer als in hun aandacht voor specifieke doelgroepen. Uitnodigende en laagdrempelige mogelijkheden waarbij mensen uit het dorp elkaar toevallig tegenkomen stimuleren verbinding en dragen bij aan de samenhang in de gemeenschap. De variatie in de achtergrond en maatschappelijke positie van mensen, de activiteiten en de mate waarin men elkaar vertrouwt, beïnvloeden de samenhang. De verschillen in het dorpsnetwerk, het aanbod en de organisatiewijze van verenigingen helpen de verschillen tussen verenigingen en hun bijdragen aan de sociale samenhang in de dorpen te begrijpen. De meest in het oog springende verklaringen worden toegelicht.

Diverse en lichte verbindingen vergroten het sociale vermogen van verenigingen en dorpen

De bijdrage van verenigingen aan de sociale samenhang in het dorp lijkt toe te nemen als de leden van de vereniging een rijke variëteit in achtergronden en maatschappelijke posities vertegenwoordigen. Als de vereniging veel verschillende mensen verbindt, neemt de variatie en reikwijdte van het netwerk toe. De rijkdom aan informatie en expertise die via het netwerk de vereniging bereikt, helpt de vereniging in haar interactie met een steeds veranderende omgeving. Levendige dynamiek in de vereniging stimuleert niet alleen de onderlinge verbondenheid, maar ook de verbinding met de omgeving. De deelname aan de organisatie en samenwerking van feesten en evenementen is laagdrempelig en vraagt inzet gedurende een duidelijk afgebakende periode. De verbindingen zijn vanwege de korte periode minder intensief van aard. Om de feesten vorm te geven zijn zowel verenigingsmensen als dorpsbewoners actief en dit geeft veel dorpsbewoners de gelegenheid elkaar te leren kennen en het dorp en haar bewoners aan de buitenwereld te presenteren.

Vertrouwen in een sleutelfiguur stimuleert nieuwe verbindingen

Sleutelfiguren zijn mensen die talrijke verbindingen onderhouden met mensen en initiatieven in het dorp en daarbuiten. De deelname van centrale figuren aan een initiatief wekt vertrouwen bij anderen en zorgt voor navolging. In Zeddam is zo'n sleutelfiguur de projectleider van Scholder an Scholder, tevens bestuurslid van het gilde. Het vertrouwen dat jonge voetballers in hem hebben, lijkt een verklaring voor de deelname van jonge mannen aan het gilde.

De verwachting leeft dat dit de komende jaren zichtbaar wordt in het gilde mede door zijn toedoen. De voorzitter van de dorpsraad in Varsselder is eveneens een sleutelfiguur. Hij geniet vertrouwen in de gemeenschap. Hij was de spil in de samenwerking bij de realisatie van het dorpshuis in Varsselder, verbond verschillende mensen en verenigingen aan het plan. Hij stimuleerde de acceptatie van verschillen tussen mensen en verenigingen, het fundament onder de samenwerking. Hij kent de mensen in het dorp goed en heeft het overzicht. Dat bleek van grote waarde. Hij is in staat in de verschillende fasen van een initiatief mensen met de benodigde competenties te vinden en te verbinden. Nu het dorpshuis bijvoorbeeld al een tijdje functioneert zijn er mensen nodig die de continuïteit waarborgen. Dat zijn andere mensen dan in de beginfase.

Prickelen tot verandering en meedoen

In Winterswijk leidde het sportbeleid tot de fusie van verenigingen. Deze nieuwe verenigingen kregen nieuwe accommodaties en hebben zich ontwikkeld tot krachtige verbindingen met nieuwe identiteiten en sterk gestegen ledenaantallen. Iets vergelijkbaars speelt in Varsselder rondom het dorpshuis. Dé centrale ontmoetingsplek waar bijna alle verenigingen gehuisvest zijn. Meedoen en mee organiseren is laagdrempelig en mensen zijn er gemakkelijk toe te verleiden omdat je als verenigingslid er dikwijls komt. Dit maakt het eenvoudiger verschillen tussen mensen te overbruggen en dat inspireert tot nieuwe initiatieven. Zeddam heeft veel verschillende accommodaties van matige kwaliteit met beperkte functie. Dit verklaart mogelijk de moeilijkheid gemeenschappelijkheid te creëren tussen de generaties en tussen Zeddammers van geboorte en nieuwkomers in het dorp. De voorspelbaarheid van tradities geeft houvast in een snel veranderende tijd en dat wordt gewaardeerd. Men is zozeer op elkaar ingesteld dat het tot verminderde belangstelling voor buitenstaanders leidt. In Zeddam heeft men moeite de vertrouwde tradities om te zetten in vormen die aansluiten bij jonge mensen of relatieve buitenstaanders zoals nieuwe inwoners. Het lukt hen niet verbinding te maken met jonge mensen of een functie te vervullen die past bij de vragen die

in hun omgeving leven. Ouderen sluiten zich onbedoeld af en sluiten de omgeving buiten. Het leidt tot stagnatie in de aanwas van leden. Door het ouder worden van de leden wordt deze interne gerichtheid sterker en verliest de vereniging op den duur haar functie.

Het lijkt een graduele ontwikkeling van sterk naar minder sterk vasthouden aan gewoonten en vormen in Achterhoekse verenigingen die het sterkst resoneert in Zeddamse verenigingen. In Varsselder zorgt het dorpshuis dat het traditionele aanbod verbinding heeft met jonge mensen en nieuwe vragen. In Varsselder en in de buurtschappen van Winterswijk worden sport en cultuur geregeld in dezelfde accommodatie aangeboden. Dit is een voedingsbodem voor nieuwe ontmoetingen en stimuleert deelname en vernieuwing. In de buurtschappen van Winterswijk en in Varsselder is volop gelegenheid betrokkenheid, veranderende gewoonten en nieuwe identiteiten te ontwikkelen.

Meedoen staat aan de basis van identiteit

In de drie dorpen leeft het besef dat men van elkaar afhankelijk is om er in het dorp wat van te maken. Samen leven is meer dan samen wonen: 'Samen de schouders eronder'. Dat ieder bijdraagt naar vermogen en talent is kenmerkend voor de mensen, de verenigingen en de streek. Over nieuwkomers in de gemeenschap wordt hier en daar gemopperd, tegelijkertijd worden zij opgenomen in de gemeenschap als zij een bijdrage leveren. Het eenvoudigste is dat bij carnaval, dorpsfeesten, evenementen en festivals. De evenementen zijn een podium om het dorp te laten zien. Ze vormen een waardevolle bron van vernieuwing en verbinding die leidt tot betrokkenheid tot ver buiten het dorp. Jongeren vinden het leuk deel te nemen aan de organisatie van evenementen. Zij willen zich minder lang en intensief verbinden. Door de deelname van jongeren aan de organisatie van evenementen helpen jongeren vernieuwing van de evenementen vorm te geven. Een eigentijdse vormgeving die tegelijkertijd stevig verankerd is in de traditie en identiteit van de Achterhoek: "*Scholder an scholder*".

Jongeren hebben de toekomst

Het zijn juist de jongeren die op eigen wijze verbonden zijn met het dorpsnetwerk. Zij zijn via de nieuwe media met andere jongeren uit het dorp en de omgeving, op voor hen vertrouwde wijze, verbonden. Om die jongeren te betrekken bij verenigingen is het verstandig met hen in gesprek te gaan en hen te vragen hoe zij willen investeren in kortdurende activiteiten zoals evenementen.

6 | Discussie en een blik op de toekomst

In de drie dorpen zijn bestuurders, vrijwilligers en belangstellenden op plezierige wijze met elkaar aan de slag om de uitkomsten van het onderzoek te bespreken en de duurzame bijdrage van verenigingen te verkennen. In de transities die in het sociale domein volop gaande zijn, kunnen dorpsgesprekken op basis van kwalitatief onderzoek een kansrijke aanvulling van lokale beleidsvorming zijn.

Jongeren spelen in de komende jaren naar verwachting een grote rol in het verbinden van verschillende groepen in de dorpen. Zij dragen op hun wijze bij aan activiteiten die tegelijkertijd stevig verankerd zijn in de traditie en identiteit van de Achterhoek. Met jongeren in gesprek gaan en vragen wat zij nodig hebben om een bijdrage te leveren aan activiteiten in het dorp, is het eerste wat zittende besturen en andere

Zit er muziek in de dorpsvereniging?

sleutelfiguren in het dorp kunnen doen. Jongeren praktiseren eigentijdse middelen bij het organiseren en kunnen zelf vormgeven aan een aanbod dat beter aansluit bij andere jonge mensen.

Centrale huisvesting van sport en cultuur in een dorp of in buurtschap lijkt een verstandig uitgangspunt in het gemeentelijk accommodatiebeleid. Versnipperde accommodaties bevorderen de samenwerking tussen verenigingen niet en kan sterke interne gerichtheid met zich meebrengen. Eén accommodatie prikkelt de samenwerking, gezamenlijke informatievoorziening en de coördinatie van de vrijwillige inzet en stimuleert zo vernieuwing en deelname aan sport én cultuur.

Het is wenselijk onderzoek te doen naar methodieken die de dialoog in verenigingen en in de dorpen ondersteunt, opdat verschillende betrokkenen zich uitspreken en zo hun gemeenschappelijkheid kunnen ervaren en organiseren. Onderzoek naar bestuurs- en organisatievormen die verschillen organiseren waarmee verenigingen jongeren en buitenstaanders kunnen verleiden tot actievere deelname is eveneens waardevol. Tenslotte is samenwerking tussen actieve verenigingen, beleidsontwikkelaars en onderzoekers nodig om te komen tot kennisontwikkeling die leidt tot duurzame verenigingen in dorpen.

Literatuur

- Aarts, N. (2009). Een gesprek zonder einde, over strategische communicatie in een voortdurend veranderende omgeving. Amsterdam: Vossius Pers.
- Andriessen, S., M. Stavenuiter & A. Verleun (2015) Lokaal sturen op de inzet van burgers, kan dat? Maatschappelijk gericht aanbesteden van zorg en ondersteuning. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Bailey, R. (2005) Evaluating the relationship between Physical Education Sport and Social Inclusion. *Educational Review* 57, no.1 (2005): 71-90.
- Bailey, R. (2008) Youth Sport and Social Inclusion. In: Holt, N. (red), *Positive Youth Development through Sport*. London: Routledge, 85-96.
- Boessenkool, J., J. Lucassen, M. Waardenburg & F. Kemper(red.) (2011) *Sportverenigingen: tussen tradities en ambities*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Boessenkool, J. & N. Nuijten (2014) Identiteit en missie: wie zijn wij en waartoe zijn wij op aard? In: Verhagen, S. (red.) *Hoe de bal blijft rollen, naar meer vitaliteit van voetbalverenigingen*. Amsterdam: SWP, 39-60.
- Boissevain, J. (1974) *Friends of Friends, Networkorks, Manipulators and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.
- Breedveld, K. (2003) Sport en Cohesie. De relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. In: Breedveld, K. (red.) *Rapportage Sport 2003*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 247-284.
- Breedveld, K. (2014) Sportparticipatie: uitdagingen voor wetenschap en beleid. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Castells, M. (2007) Communication, Power and Counter-power in the Network Society. In: *International Journal of Communication*, 1(1): 238-266.
- Christakis, N. & J. Fowler (2009). *Connected! Waarom geluk besmettelijk is en je vrienden je dik kunnen maken: hoe sociale netwerken bijna elk aspect van ons leven vormgeven*. Balans, Amsterdam.
- Dam, R.I., van, J. Eshuis, M.N.C. Aarts & R. During (2005) *Closed communities: een verkennend onderzoek naar gesloten gemeenschappen in Nederland*. Wageningen: WUR.
- Duyvedak, J.W. & M. Hurenkamp (red.) (2004) *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Elias, N. (1994) *A theoretical essay on established and outsider relations*. In: Elias, N. & J. Scotson (red.), *The established and the outsiders*. London: Sage.
- Elling, A. & A. Knoppers (2005) Sport, gender and ethnicity: Practices of symbolic inclusion/exclusion. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(3): 257-68.
- Ford, J.D. (1999) Organizational changes as shifting conversations. *Journal of Organizational Change*, 12(6), 480-500
- Granovetter, M. (1983) The strength of Weak Ties: a Network Theory Revisited. In: *Sociological Theory* 1: 203-233.
- Gladwell, M. (2000) *The Tipping Point*. New York, Boston: Little Brown and Company.
- Haar, M., ter (2014) *Communiceren en Improviseren, Omgaan met dynamiek en complexiteit bij de ontwikkeling en Implementatie van een gezondheidsinterventie*. Amsterdam: UvA.

-
-
- Hermens, N., A. Jansma & E. Marissing (2013) Sportvereniging in beeld bij de Wmo. Utrecht: Verweij Jonker Instituut.
- Hoekman, R. (2013) Recessiepeilingen gemeenten 2013. Doorwerking economische recessie op gemeentelijk sportbudget. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoekman, R., A. Bulsink & J. Kalmthout (2015) Sportverenigingen in krimpkeren, het belang van sportverenigingen voor de leefbaarheid in krimpkeren. Utrecht: Mulier Instituut.
- Lorentzen, H. & L. Hustinx, L. (2007) Civic Involvement and Modernization in: *Journal of Civil Society*, 3:2, 101-118.
- Meijs, L. (1997) Management van vrijwilligersorganisaties. Utrecht: NOV.
- OCW (2013) Beleidsbrief Cultuur beweegt. De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling Alone: The collapse and the revival of American Communities*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Putnam, R.D. (2015) *Our Kids: the American Dream in crisis*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Roest, J.W., van der (2015) From participation to consumption? Consumerism in voluntary sport clubs. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Sennet, R. (2012) *Together. The rituals, pleasures and politics of cooperation*. New York: Penguin Books
- Spaaij, R. (2014) *Sport and Social Exclusion in Global Society*. London: Routledge.
- Stacey, R. (2007) The Challenge of Human Interdependence: Consequences for thinking about the day practice of management in organizations. *European Business Review*, 119(4), 292-302.
- Stokvis, R. (2008) Sport als substituuat voor religie in Nederland? *Leidschrift* 23(3): 119-133.
- Verhagen, S. (red) (2014) *Hoe de bal blijft rollen. Naar meer vitaliteit van voetbalverenigingen*. Amsterdam: SWP
- Vermeij, L. & A. Steenbekkers (2015). *Dichtbij huis, Lokale binding en inzet van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeulen, J. & P. Verweel (2011) Participation in sport: bonding and bridging as identity work. In: Spaaij, R. (red.) *The Social Impact of Sport, cross-Cultural Perspectives*. London/ New York: Routledge, 98-111.
- Winterswijk (2007) *Sport in Winterswijk: volop in beweging*. sportnota gemeente Winterswijk.
- Yanow, D. & P. Schwartz-Shea (2006). *Interpretation and method: Empirical research methods and the interpretive turn*, New York: Amonk.

Noten

1. Onbekend is wie lid is van meerdere verenigingen en in Varsselder zijn 200 huishoudens lid van de dorpsvereniging, Dorpsbelangen.
2. Spottend (onderzoeker)
3. De respondent doelt op het dorpshuis.
4. De respondent drukt zich enigszins cynisch uit.